

Sajnos?

VISSZHANG - LXV. évfolyam, 48. szám, 2021. december 3.

„Sajnos kapitalizmus van” – jegyezte meg a Magyar Szocialista Párt elnökhelyettese az ATV stúdiójában, azoknak a keretfeltételeknek a jellemzéseként, amelyek között pártjának a maga jóléti követeléseit kell megfogalmaznia. Ritkán fordul elő, hogy mértékadó politikus ilyen nyíltan megmondja, miként gondolkozik a három évtizeddel ezelőtti rendszerváltás alapvető eszméjéről, a szocialista tervgazdaság tőkés piacgazdasággal való felváltásáról.

Néhány hete egészen más háttér előtt jelent meg a kapitalizmussal való szembehelyezkedés. Felcsuti Péter, a kiváló gazdasági szakember, egykori bankvezető Bokros Lajos a kíváncsú magyarországi gazdasági és politikai rendszer főbb vonásait bemutató cikksorozatának *A hatékony és tisztességes kapitalizmus politikai gazdaságtana* címmel megjelent (ÉS, 2021/42., okt. 22.) ötödik darabját bírálta (*Sarokkövekről és más dolgokról*, ÉS, 2021/44., nov. 5.). Felcsuti e hozzászólásában nem tagadja, hogy „igen rokonszenvesnek” találja a rendszerkritikának azt az irányzatát, amely szerint „a kapitalizmus (...) a fejlett világban legalábbis túlélte önmaga hasznosságát, ezért meghaladható és meg is haladandó”. Nem a Bokros által kifejtett kíváncsú rendszer egyes elemeit vitatva fogalmazza meg bírálatát, hanem azt kifogásolja, hogy Bokros ma is adottságnak tekinti a több mint három évtizeddel ezelőtt kialakult, széles körű magyarországi konszenzust a kapitalizmus igenléséről. Hiányolja, hogy Bokros nem fogalmazza meg viszonyát ahhoz, hogy a kapitalizmussal súlyos baj van, mégpedig két ponton: egyrészt annyiban, hogy a termelés bővülése súlyos környezeti ártalmakkal jár, a földi élet ellehetetlenülése felé visz, másrészt pedig annyiban, hogy növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket teremt. Mindezt Magyarországon mondja, ahol az orbáni önkényuralom immár több mint egy évtizede látványosan mellőzi a környezetvédelmi megfontolásokat, és jövedelempolitikájában tudatosan vállalja a társadalmi különbségek növekedését.

Felcsuti azzal a feltételezéssel fejt ki bírálatát, hogy a környezeti ártalmak növekedésére, a klímaválságra a kapitalizmus valamikori meghaladása kínálhat gyógyírt, miként a társadalom kettészakadására is. Sokan gondolkoznak így szerte a világon, a fejlett és a fejletlen világban egyaránt. Mi itt, Magyarországon, és általában Kelet-Közép-Európában ugyanakkor nemcsak a kapitalizmust ismerjük saját tapasztalatainkból, de – legalábbis az idősebbek – annak a kapitalizmus meghaladására irányuló grandiózus próbálkozásnak a tapasztalatait is, amelyet a múlt században az egykori Szovjetunióban, Kelet-Közép-Európa és Kelet-Ázsia számos országában, valamint Kubában emberek százmilliói tapasztaltak meg, közgazdászok és más társadalomtudományok művelői pedig alaposan elemeztek. Mit tapasztaltak a százmilliók, és mire jutottak a kutatók? Például azt tapasztalták, illetve arra jutottak, hogy a termelés gyors növekedése – ami egyfelől a Nyugat utolérésére és megelőzésére irányuló hivatalos politika, másfelől a rendszerre jellemző tömeges hiányok áthidalását szolgáló növekedési hajsza velejárója volt – semmivel sem kevésbé mellőzte a környezeti megfontolásokat, mint a kapitalizmusban elért növekedés. Elég „a természet sztálini átalakítására” irányuló szovjet politikára vagy az olyan iparvidékek környezeti állapotának súlyos romlására emlékeztetni, mint Észak-Csehország, az NDK barnaszénmezői az egykori Halle és Cottbus kerületekben, a lengyel Felső-Szilézia vagy a magyar Sajó-völgy. A szocializmus monolit politikai rendszerében nem is tudott megjelenni a környezeti szempontok önálló politikai képviselője, szemben a fejlett Nyugat-Európával, ahol a környezetvédő mozgalmakból létrejöttek a zöldpártok, amelyek a parlamenti politika, majd a kormánykoalíciók fontos elemévé tudtak válni.

És a növekvő társadalmi különbségek? Vajon nem az egyenlőség társadalmi születek meg az európai és kelet-ázsiai szocializmusokban? Vajon nem a társadalmi különbségek felszámolása felé mutatott az alapvető javakhoz (lakhatás, élelmiszerek, kultúra, üdülés, orvosi ellátás) való ingyenes vagy támogatott

hatósági árak melletti hozzájárulás? Tény, hogy a pénzben kifejezett jövedelmek különbségei valóban jóval kisebbek voltak a megvalósult szocializmusban, mint a kapitalista Nyugaton. Tény az is, hogy a szocialista rendszerek első időszakában valóban példátlan – egyfelől sokak felemelkedésével, másfelől viszont sorsok tömeges széttörésével járó – társadalmi mobilitás valósult meg. A konszolidált szocialista rendszerekben azután tartóssá vált a fogyasztás és az életkörülmények súlyos egyenlőtlensége, és az ingyenes vagy szubvencionált árak melletti hozzáférés ezeknek az egyenlőtlenségeknek az újratermeléséhez, sőt betokosodásához járult hozzá, mint ezt a társadalomtudósok Kelet-Berlintől Budapesten át Novoszibirszkig kimutatták. A monolit politikai rendszerben az egyenlőtlenséggel szembeni fellépésnek sem volt, nem lehetett politikai képvisellete, szegénységről még nyilvánosan beszélni is tilos volt.

A dolog lényege, hogy akár a klímavédelemre, akár a növekvő társadalmi különbségekkel szembeni sikeres fellépésre plurális demokráciákban nyílik csak esély. Márpedig plurális demokrácia csak plurális gazdasági berendezkedés, a termelőeszközök magántulajdonára épülő rendszer, tehát a kapitalizmus talaján van lehetőség. A magántulajdon tagadására épülő nem kapitalista rendszerekben – Kornai János különbségtételével élve – a piaci koordináció helyébe óhatatlanul bürokratikus koordináció, állami monolitizmus lép, amit nemcsak a megvalósult szocializmusok általános tapasztalata igazol, de a józan elméleti megfontolás is. Nem „sajnos” van kapitalizmus Magyarországon és a többi egykori szocialista országban, hanem szerencsére, hiszen az 1989-et követő rendszerváltás minden ellentmondása, a korabeli naiv várakozásoktól való elmaradás dacára nemcsak a szabadságra, de idővel a jólétre is lehet esélyünk ahhoz képest, amire a rendszerváltás előtti brezsnyevi, husáki, honeckeri, zsivkovi, kádári stb. világban lehetett. Nem meghaladni kell a kapitalizmust, mert az ilyesmi a plurális gazdasággal együtt a plurális politika végét jelentené. Sem a társadalmi egyenlőtlenségekkel, sem a klímaválsággal szembeni fellépésre nem teremtene jobb feltételeket.

Ma nem csak az orbáni állam fordul szembe a maga jövedelempolitikájában, versenytagadó gazdaságpolitikájában a nyugati kapitalizmus normáival, fékezve a jólét alapjául szolgáló gazdasági felzárkózást, és ugyanakkor fokozva a társadalmi egyenlőtlenségeket. Számos ponton az ellenzéki pártok is szembefordulnak ezzel, például amikor helyeslik a fideszes „rezsicsökkentést”, „családpolitikát”, adókedvezményeket vagy lakástámogatást, és nem kifogásolják a bankokat és a külföldi tőkét sújtó fideszes önkényt, hanem annál is többet szorgalmaznak. Nagy szükség van ebben a helyzetben a Bokros cikksorozatában kifejtett tiszta és világos érvelésre.